

ZAYNIDDIN
SANAKULOV

LEKSIKOLOGIYA
(nemischa-o'zbekcha sifat
yasovchi affikslar o'quv lug'ati)

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих выдач	

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSTIYA
VAZIRLIGI

CHIRCHIQ DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Z.I. SANAKULOV, SH.D. RAZAKOVA

LEKSIKOLOGIYA
(nemischa-o'zbekcha sifat yasovchi
affikslar o'quv lug'ati)

O'QUV QO'LLANMA

Chirchik - 2023

UO'K 81'373;811.112.2
KBK 81-3;81.2Hem
S-56

Sanakulov Z.I., Razakova Sh.D. /Leksikologiya (nemischa o'zbekcha sifat yasovchi affikslar o'quv lug'ati)/ O'quv qo'llanmasi. / "City of book" - Chirchik.: 2023. -92 bet.

MAS'UL MUHARRIR:
Filologiya fanlari nomzodi, professor – **X. Raximov**

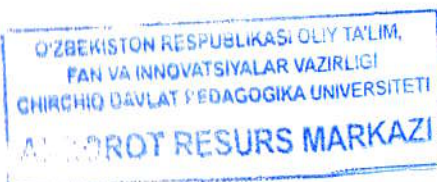
Taqrizchilar:

- S.X.Nazarov** Nizomiy nomidagi TDPU Yevropa tilla kafedrasining mudiri, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
- D.B. Otajonova** CHDPU, Fakultetlararo chet tillar kafedrasining mudiri, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023-yil 27-martdagi 68-sonli buyrug'iga asosan o'quv qo'llanma sifatida nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978-9910-780-26-4

© "City of book", 2023
© Z.I. Sanakulov, 2023

2

Аннотация. Hozirgi kunda xorijiy tillar ta'limiga bo'lgan e'tibor kun sayin ortib borayotganining guvohi bo'lmoqdamiz. Boshqa chet tillar qatorida nemis tili mutaxassislik fanlarini o'qitish va o'rganishga mo'ljallangan turli o'quv adabiyotlari chop etilmoqda. Ular ichida lug'atlar, xususan, o'quv lug'atlari o'rganilayotgan xorijiy til nazariy va qiyosiy aspektlarini (qiyosiy tipologiya, nazariy grammatika, leksikologiya, leksikografiya va tarjimashunoslik kabi fanlar mazmunida) o'rganishda yordamchi o'quv adabiyoti sifatida foydalanish samarali hisoblanadi.

Mazkur o'quv qo'llanma 60111800-Xorijiy til va adabiyoti: nemis tili (shuningdek, 60230100-Filologiya va tillarni o'qitish: nemis tili, 60230200-Tarjima nazariyasi va amaliyoti: nemis tili) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, "Leksikologiya", "Qiyosiy tipologiya", "Nazariy grammatika", "Leksikografiya" va "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" kabi fanlarni o'qitishda talabalar mustaqil ta'limini tashkil etishda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, nemis va o'zbek tillarini qiyosiy aspektda o'rganishga bag'ishlangan bakalavriyat va magistrlik dissertatsiyalari hamda ilmiy tadqiqot ishlarini tayyorlashda, qolaversa, lug'atlar tuzishda foydalanish mumkin.

Аннотация. В настоящее время мы являемся свидетелями того, что внимание к изучению иностранных языков возрастает день ото дня. Наряду с другими языками издается различная учебная литература и на немецком языке, предназначенная для преподавания и изучения немецкого языка. Среди них словари, в частности, учебные словари, которые эффективно используются в качестве вспомогательной учебной литературы при изучении теоретических и сопоставительных аспектов изучаемого иностранного языка (в рамках содержания таких предметов, как сравнительная типология, теоретическая грамматика, лексикология, лексикография и перевод исследования).

Данный пособие предназначено для изучающих иностранный язык и литературу: немецкий язык (а также филологию и преподавание иностранных языков: немецкий язык, теорию и практику перевода: немецкий язык), рекомендуется использовать его при обучении таким

3

предметам, как «Лексикология», «Сравнительная типология», «Теоретическая грамматика», «Лексикография» и «Переводоведение», а также для студентов в качестве самостоятельного обучения. Также он может быть использован при написании бакалаврских и магистерских диссертаций и научно-исследовательских работ, посвященных изучению немецкого и узбекского языков в сопоставительном аспекте, а также при составлении словарей.

Abstract. Nowadays, we are witnessing that the attention to the education of foreign languages is increasing day by day. Among other foreign languages, various educational literature designed for teaching and learning German language is being published. Among them, it is effective to use dictionaries, especially educational dictionaries, as auxiliary educational literature in the study of theoretical and comparative aspects of the studied foreign language (within the content of subjects such as comparative typology, theoretical grammar, lexicology, lexicography and translation studies).

This manual is intended for students of Foreign Language and Literature: German (as well as Philology and Language Teaching: German, Theory and Practice of Translation: German), and it is recommended to use it in teaching such subjects as "Lexicology", "Comparative Typology", "Theoretical Grammar", "Lexicography" and "Translation Studies" and in organizing students' independent education. Also, it can be used in the preparation of bachelor's and master's dissertations and scientific research works devoted to the study of German and Uzbek languages in a comparative aspect, as well as in the compilation of dictionaries.

SO'Z BOSHI

Mazkur o'quv qo'llanma oliy ta'lim muassasalarida nemis tilini o'qituvchilar, xususan 60111800-Xorijiy til va adabiyoti: nemis tili yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan va mazkur ta'lim yo'nalishining "Leksikologiya", "Qiyosiy tipologiya", "Nazariy grammatika", "Leksikografiya" va "Tarjima nazariyasi va amaliyoti" kabi fanlar o'quv dasturiga asosan ishlab chiqilgan.

O'quv qo'llanma o'zbek lug'atchiligining «So'z yasalishi» bo'limida o'zbek va nemis tillari doirasida yaratilgan dastlabki lug'at sanaladi. Unda sifat leksemalari yasovchi 170 ga yaqin birliklar qamrab olinib, har bir affiks alohida lemma sifatida berilgan holda misollar yordamida yoritilgan. Qo'llanma maqolalari yetakchi leksikografik olimlarning ilmiy xulosalariga tayangan holda hamda mavjud leksikografik makro- va mikrostrukturaviy tamoyillar asosida tuzilgan.

O'quv qo'llanmada muqobil tarjimalar bilan bir qatorda ushbu birliklarga tegishli muhim lingvistik ma'lumotlar, jumladan, ularning turi, maqsullilik darajasi, kelib chiqishi hamda ular yordamida hosil qilingan leksemalarning berilishi leksikografik manbaning amaliy ahamiyatini oshiradi.

Nemis va o'zbek tillari ishtirokida so'z yasovchi elementlarga bog'liqlangan lug'atlarning mavjud emasligi, bir tarafdin, mazkur amaliyotning yaratilishida ma'lum qiyinchilarni keltirib chiqargan bo'lsa, boshqa tarafdin, bizni dolzarb va bahsli mavzuga qo'l urishimizga, bu orqali esa mavjud leksikografik bo'shliqni ma'lum darajada to'ldirishga ruhlantirdi.

Ushbu o'quv qo'llanmadan oliy o'quv yurtlari mos ta'lim yo'nalishi talabalari, magistrant va doktorantlar, shuningdek, professor o'qituvchilar foydalanishlari mumkin.

O'quv qo'llanma foydalanuvchilari tomonidan bildirilgan qimmatli fikr va mulohazalar, shuningdek, lug'atni takomillashtirish borasida bildiriladigan takliflardan muallif mamnun bo'lishini qayd etish joizdir.

LUG'ATDAN FOYDALANISH UCHUN KO'RSATMALAR

I. Lemma¹. Lemmalar lug'atda alfavit tartibida joylashtirilgan bo'lib, bunda ular (-a-bel) bo'g'inlarga ajratilishi qalin nuqta (·) orqali va ular yordamida hosil qilingan yasama so'zlar *yarimqalin qiya bosma -kursiv* harflar bilan ajratib yozilgan. Lemмага tegishli qo'shimcha ma'lumotlar (*kammahsul, urg'uli, sermahsul* va shu k.) kursiv harflarda, tarjimalar va ularning sinonimlari esa qora och rangda berilgan. Lemmalar so'z yasovchi elementlardan tarkib topganligi sababli, dastavval, o'sha affiksning ma'nosi, so'ngra, u bilan hosil qilingan yasama so'zlar tarjimalari bilan berilgan. Masalan:

al-lo-, unlilar oldidan all- [al-] shaklida, *mahsul*siz o'zlashma prefiks <grek.>

sifatlarga o'zgaruvchanlik, xilma-xillik ma'nosini beradi; **allochromatisch** [-k-] alloxromatik □ chromatisch, **allochton** geol. alloxtonnik □ autochton, **allogam** kzndalang changlanadigan/urug'lanadigan.

Ushbu yasama so'zlar tarjimalari bir so'z yoki mazmunan bir-biriga yaqin sinonimlar orqali ifodalangan.

Bir necha ma'no qatoriga ega bo'lgan affiks ko'p ma'noli deya qayd etilgan va uning ma'nolari bir-biridan arab raqami bilan ajratilgan.

-al urg'uli, kammahsul suffiks

1. Kim/nimaningdir holatida, tarzida, kim/nima kabi/singari ...; artig, -haft; **horizontal** gorizantal, **katastrophal** falokatli, **normal** normal, tabiiy, mo'tadil; odatiy, **triumphal** zafar (g'alaba)ga oid, zafar ...; g'olibona
2. **Darajasiz**; -dan kelib chiqib, -ga tayanib, -ga oid; **formal** forma ga oid, formal; rasmiy, **hormonal** gormonal, gormonal; **kolonial** mustamlakachilikka va mustamlakalarga oid kolonial; mustamlaka...; mustamlakachilik...; koloniya (qaram)

¹ Kўпчилик манбалар (Бенъяминов Я., Саидов С. Немисча-ўзбекча ўқув лугати. –Т.: Ўқитувчи, 1991; Имомов Ю., Каримов Ш. Немисча-ўзбекча, ўзбекча-немисча лугат. –Т.: Академнашр, 2020)да ушбу тушунча «Егои» термини орқали ифодаланса-да, илмий ишмииз икки тилли лугатларга бағишлангани сабабли ҳақда иккала тил доирасида тушунарли терминлар қўлланиши лозимлиги нуқтаи назаридан халқаро термин саналган «лемма»дан фойдаланиш ўринлидир.

bo'lgan, mustamlaka; qaram, **national** millatga tegishli, milliy, **regional** hududga oid; hududiy...

So'z yasovchi elementlar turlarini farqlashda M.D.Stepanova (shlovar slovoobrazovatel'nykh elementov nemeskogo yazyka», Moskva: Russkiy yazyk, 1979) tomonidan taqdim etilgan klassifikatsiyaga tayanildi, xususan, mazkur lug'atda **suffiks, variantsuffiks, o'zlashma suffiks, murakkab suffiks, prefiks, variantsprefiks, o'zlashma prefiks, murakkab prefiks, shuning birtinchi chastotali komponenti** kabi affiks turlari tanlandi. Ular lemmadan keyin odatiy harflarda berilgan:

alter- urg'uli, sermahsul yarim prefiks, *dealik* so'zl. usl.; O'rtirma daraja mazmunini yanada kuchaytirish, orttirish uchun ishlatiladi; **allerbest-** eng yaxshi

Muayyan affiksdan hosil qilingan leksemalarning so'z yasali sh asosi □ belgisidan keyin berilgan. Agar mazkur belgi mavjud bo'lmasa, ushbu leksema unikal asos hisoblanadi. Masalan:

-a-bel fe'llardan (asosan -ieren bilan tugagan)keyin qo'shiladi, urg'uli, kammahsul o'zlashma suffiks <lot. -fr.>

Nimadir mumkin, imkonli yoki kim/nimadir biror narsa uchun yaroqliligini ifodalaydi ≈ -bar; **akzeptabel** maqbul, ma'qul □ Akzept n, **deklinabel** turlanuvchi □ Deklination f, ≈ deklinierbar ↔ indeklinabel <ein Wort>, **transportabel** <ein Fernsehapparat> ko'chma, ko'chiriladigan □ Transport m, **praktikabel** <eine Lösung, eine Methode> amaliy, amalga oshirsa bo'ladigan □ Praktik f, **reparabel** tuzatib (ta'mirlab) bo'ladigan □ reparieren, ≈ reparierbar ↔ irreparabel <ein Schaden>

II. Semantik xususiyatlar. Lemma sinonimga ega bo'lsa, sinonimlar ≈ belgisi, uning antonimi esa ↔ belgisi orqali ifodalangan:

a- kammahsul prefiks; O'zidan keyin kelgan sifatning antonimi, qarama-qarshi ma'nosini bildiradi ≈ un-; **ahistorisch** <eine Betrachtungsweise> notarixiy, tarixiy emas...

-a-bel fe'llardan (asosan -ieren bilan tugagan)keyin qo'shiladi, urg'uli, kammahsul suffiks; Nimadir mumkin, imkonli yoki